

MÁRIA KOŠKOVÁ*

**Dynamika jazyka v zrkadle slovníkového spracovania
(na bulharskom a slovenskom materiáli)¹**

KOŠKOVÁ, M.: Language Dynamics in the Mirror of Dictionary Processing (using Bulgarian and Slovak Material). *Slavica Slovaca*, 53, 2017, No. 3-4, pp. 4-18 (Bratislava).

Over the past more than two decades one can observe abrupt changes in the development tendencies of all Slavic languages. These changes are manifested mainly in the language internationalization, in the wiping differences between language styles, but also in the ignorance of valid language norms. The following article presents the (im)possibility of lexicographic processing of current language situation that is observable in lexical and word-formative dynamics through an example of the Bulgarian-Slovak dictionary.

Language dynamics, innovative processes and tendencies, bilingual lexicography.

1. V posledných vyše dvoch desaťročiach vo všeobecnosti pozorujeme prudké zmeny vo vývojových tendenciách všetkých slovanských jazykov spojené jednak so spoločensko-politickým a kultúrnym životom ich nositeľov, jednak s rozvojom vedy a techniky, s rozvojom medzinárodných vzťahov, s rýchlou výmenou informácií, s globalizáciou problémov sveta, ako aj s novými vzťahmi k spoločenským hodnotám. Rýchlo sa mení realita života, ktorá nastala najmä v dôsledku politických a sociálnych zmien v slovanských krajinách koncom 80. rokov predošlého storočia, sa zákonite odzrkadlila na vývine súčasných slovanských jazykov a viedla k dynamickým pohybom v každom z nich. Aj keď z hľadiska jazyka tento časový úsek nepredstavuje príliš dlhú dobu, lexikálna i slovotvorná dynamika slovanských jazykov v súčasnom období sa na rozdiel od ostatných epoch ich vývinu prejavuje priam skokovo. Stále aktuálnej problematike inovačných tendencií a procesov v jednotlivých slovanských jazykoch sa venovali mnohé čiastkové i komplexnejšie vedecké výskumy zamerané najmä na neologizáciu slovnej zásoby i slovotvorby a ich výsledky boli prezentované na mnohých medzinárodných konferenciách alebo zaznamenané v mnohých štúdiách či monografiách. V našom príspevku sa zameriame na akceleráciu vývinu jazyka z iného aspektu, sústredíme sa na špecifickú stránku odrazu dynamiky jazyka ako permanentne prebiehajúceho a nekončiaceho procesu v konkrétnom slovníkovom spracovaní. Jazyk vo všetkých jeho prejavoch je odrazom reality života, a slovník je odrazom jazyka. O adekvátnom odraze či zodpovedajúcom lexikografickom spracovaní neustále prebie-

* Mgr. Mária Košková, CSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Prvá časť príspevku bola spracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0067/18 Medzijazyková homonymia v slovanských jazykoch, druhá časť príspevku bola spracovaná v rámci projektu Poľsko-slovensko-bulharské lexikálne konfrontácie (2016-2018).

hajúcich zmien v jazyku rozhodujú mnohé skutočnosti, počnúc od autorskej koncepcie spracovania slovníka, typu a rozsahu slovníka, doby jeho spracovania, až po teoretické uchopenie problémových jazykových javov a ich reflexie v normatívnych príručkách.

1.1. V predkladanom príspevku poukážeme na možnosť či nemožnosť korektného lexikografického spracovania dynamických pohybov v dvoch geneticky blízkych, ale typologicky odlišných jazykových systémoch na konkrétnom príklade Bulharsko-slovenského slovníka. Príprava slovníka, ktorý je koncipovaný ako trojzväzkový prekladový slovník, prebieha od konca 90. rokov minulého storočia v rámci realizácie grantových projektov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave za redakčnej spolupráce bulharských redaktoriek Ústavu bulharského jazyka prof. Ľubomíra Andrejčina v Sofii. V Bulharsko-slovenskom slovníku, ktorého prvé dva zväzky už vyšli tlačou,² sa uplatňuje osvedčený a v slovenskej teoretickej lexikografii dôkladne spracovaný princíp prekladového ekvivalentu.³ V súlade s týmto princípom sa východiskom vyčleňovania významov v prekladovom slovníku stáva nie východiskový jazyk (významová štruktúra heslového slova), ale zistená ekvivalencia možných kontextových spojení heslového slova. Jednou zo zásad slovníka, ktorý sa pokúša o relatívne úplné zachytenie súčasnej slovej zásoby východiskového jazyka v celej jej rôznorodosti aj s ohľadom na jej dynamický vývin, je dôkladná exemplifikácia jednotlivých významov v podobe minimálneho kontextu, ilustrujúca sémantické a syntagmatické parametre heslového slova. Keďže časový rámec prípravy slovníka tvorí posledných vyše dvadsať rokov, jednou z jeho úloh je pohotovo reagovať na vývinové procesy v jazyku a za účelom aktuálnosti podľa možnosti obnovovať spracovaný jazykový materiál a dopĺňať frekventované pomenovania nových reálií, nových skutočností.

1.2. Základné tendencie a pohyby v slovnej zásobe ako najviac zasiahnutej jazykovej roviny a v slovtvorbe bulharčiny a slovenčiny od 90. rokov minulého storočia sú vo väčšej či menšej miere porovnateľné vo všetkých slovanských jazykoch. Nie je zámerom nášho príspevku podať ucelený prehľad dynamických zmien v skúmaných jazykoch, ale v rámci zachytenia najdôležitejších inovačných procesov upozorniť na isté problémy, ktoré v súvislosti s nastolenou témou vystupujú do popredia. Poukážeme na niektoré osobitné prípady spojené s najvýraznejšími inováciami špecifickými pre východiskový jazyk a ich lexikografickú reflexiu a ekvivalentnosťou vo vzťahu k cieľovému jazyku v príslušnom prekladovom slovníku.

2. Internacionalizácia jazyka

Internationalizácia ako všeobecná a dominujúca tendencia neologizácie jazyka, ktorej rôznorodé prejavy vo väčšej či menšej miere pozorujeme na rozličných jazykových rovinách, je charakteristickou črtou fungovania a vývinu oboch porovnávaných jazykov. Na výraznú tendenciu k internacionalizácii spoločnú pre všetky slovanské jazyky už v povojnových rokoch, ale najmä od 70. rokov minulého storočia, podmienenú hlavne vedecko-technickým pokrokom a rovnakými alebo veľmi blízkymi podmienkami života,⁴ poukazovali vo viacerých svojich prácach tak

² Košková, Mária a kolektív: Bulharsko-slovenský slovník I (A-K). Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2004, 709 s.; Košková, Mária: Bulharsko-slovenský slovník II (JI-IIo). Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2013, 691 s.

³ O princípe prekladového ekvivalentu pozri aj Kollár, Dezider: Prekladový význam – jeho podstata a problémy. In: Slavica Slovaca, 1970, roč. 5, č. 1, s. 48-65.

⁴ Buzássyová, Klára: Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. In: Jazykovedný časopis, 2010, roč. 61, 2, s. 113-130, cit. s. 117; porovnaj aj Вацова, Кина: Интернационализацияни процеси в българския език в края на XX век. In: Bosák, Ján (ed.): Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Bratislava: Veda, 1999, s. 59-66.

bulharskí, ako aj slovenskí vedci.⁵ Nepomerne výraznejšia je otvorenosť oboch jazykov voči prijímaniu internacionalizmov od 90. rokov minulého storočia, keď sa okrem politických a sociálnych zmien v slovanských krajinách za rozhodujúce faktory determinujúce inovačné procesy všeobecne pokladajú najmä prudký rozvoj informačných a komunikačných technológií a centrálné postavenie mediálnej sféry.⁶ Kým v staršom období vývinu oboch jazykov internacionalizmy, predovšetkým grécko-latinského pôvodu, vystupovali najmä na úrovni terminov zväčša v oblasti odbornej literatúry a publicistiky, v súčasnosti sa internacionálne jazykové jednotky, preberané prevažne z angličtiny (prípadne americkej angličtiny), uplatňujú vo všetkých typoch a sférach komunikácie. Angličtina má podobné dominantné postavenie aj pri tzv. opakovanej internacionalizácii⁷, keď sa pod jej vplyvom presadzujú nové významy starších grécko-latinských prevzatí. Je všeobecne známe, že tendencia k internacionalizácii sa prejavuje prevzatím nových cudzích slov a nových významov, nových slovotvorných formantov a nových slovných spojení a ich postupnou integráciou do príslušného domáceho jazykového systému. Napriek viacerým spoločným črtám v dôsledku paralelne pôsobiacich procesov internacionalizácie v bulharčine a slovenčine, obidva jazyky vykazujú odlišnosti najmä v miere a rozsahu preberania cudzích prvkov, v rýchlosti ich adaptácie a začlenenia do lexikálneho systému príslušného jazyka, ako aj v konkrétnych jazykových prejavoch a potenciálnych možnostiach ďalšej derivácie už prevzatých jazykových jednotiek. Spoločným problémom pri preberaní cudzích slov v oboch porovnávaných jazykoch je spôsob ich adaptácie a následnej dokumentácie. Adaptácia cudzích jazykových prvkov sa realizuje na formálnej úrovni (grafická a foneticko-fonologická stránka), morfolologickej, významovej a štylistickej úrovni príslušných internacionalizmov, pričom okrem rozdielnej grafickej podoby, rozdielnych slovotvorných typov a prostriedkov morfolologickej stránky, typických pre každý z porovnávaných jazykov, prevzaté slová sa odlišujú rozličným tempom adaptačného procesu ako aj stupňom adaptovanosti v každom jazyku, čo sa zákonite odzrkadlilo na prípravných prácach na slovníku a na jeho konečnej podobe. Pri lexikografickej práci na prekladovom slovníku sa spravidla vychádza z poznatkov o slove ako základnej jazykovej jednotke zaznamenaných v kodifikačných príručkách, ktoré by mali systematicky odrážať neustály pohyb i vývin slovnej zásoby. Žiaľ, kodifikačná fixácia a dokumentácia neologizmov vo všeobecnom výkladovom slovníku príslušného jazyka sa zvyčajne realizuje s veľkým oneskorením a nie vždy v optimálnej miere. Preto lexikograf siahajú po ďalších zdrojoch a popri výsledkoch najnovších výskumov prezentovaných vo vedeckých publikáciách sa môže opierať o rozličné odborné príručky, encyklopédie, ale najmä špeciálne slovníky neologizmov, ktoré sa v slovanských jazykoch začali presadzovať až v poslednej dekáde 20. storočia. Otázkou je, ako rýchlo dokážu referenčné zdroje reflektovať zmeny a akým spôsobom ich zaznamenávajú. Kým bulharská neografia v súčasnosti disponuje už niekoľkými slovníkmi nových slov, ktoré boli publikované v časovom rozpätí rokov 1993-2010,⁸ slovník neologizmov na Slovensku zatiaľ

⁵ Nie je úlohou nášho príspevku podať prehľad existujúcej rozsiahlej literatúry, poukážeme však na pozoruhodný v tomto ohľade komplexný opis dynamických tendencií a ich jazykového stvárnenia v staršom období vývinu slovenského jazyka v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký, Ján – Buzássyová, Klára – Bosák, Ján a kol.). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989, 436 s.

⁶ Pozri napr. Niševa, Božana: *Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci* (na materiálu jazyka médií). Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2014, 182 s.

⁷ Termínom „opakovaná internacionalizácia“ sa v slovenčine pomenúva pojem reflektujúci situáciu, „keď sa daný internacionalizmus dostáva do jazyka po istom čase opakovane, ale prostredníctvom iného jazyka“ (Buzássyová, Klára: *Vzťah internacionálnych...*, op. cit., s. 116).

⁸ *Prehľad slovníkov nových slov i ďalšej literatúry pozri: Niševa, Božana: Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci* (na materiálu jazyka médií), op. cit. s. 38.

chýba. Je potrebné, prirodzene, zohľadniť aj skutočnosť, že v dôsledku internacionalizácie, ktorá sa dotýka širšieho geografického priestoru, dnes môže cudzí lexikálny prvok iba v priebehu niekoľkých hodín obísť celý svet a okamžite sa začleniť do systému mnohých jazykov.⁹ A naopak, životnosť novej pomenovacej jednotky môže byť krátkodobá, môže dôjsť k jej rýchlemu zastaraniu a zániku. Zaregistrovať pohyb slov v lexikálnom systéme jazyka v celom jeho rozsahu a rozmanitosti je pre lexikografov veľmi náročná a priam nespĺniteľná úloha. Na pohyby a zmeny v jazyku vždy ako prvá reaguje prax a jazykoveda, ktorá má tieto procesy sledovať, skúmať a pohotovo na ne reagovať, zostáva nepripravená. Praktické riešenie lexikografických problémov v takýchto prípadoch ostáva na lexikografovi.

2.1. Jednoslovné lexikálne prevzatia

Expanzívny nárast internacionalnej lexiky v posledných rokoch v bulharčine a v slovenčine, vyvolaný neustálym tlakom nových pomenovacích a vyjadrovacích potrieb, zaznamenávame v rôznych typoch a sférach komunikácie. Možno povedať, že takmer neexistuje sféra, do ktorej by anglicizmy neprenikli. Na ilustráciu výberovo uvedieme len niektoré z nich: oblasť informatiky, počítačová sféra (*линк, софтуер, софтуерен, спам, сървър, чат, чатвам* – *link, softvér, softvérový, spam, čat, čatovať* a ďalšie); oblasť hospodárstva a obchodu (*бизнес, ваучер, лизинг, мениджмънт, мениджър, мениджърка, мениджърски* – *biznis, voucher, lízing, manažment, manažér, manažérka, manažérsky, manažérstvo* a ďalšie); oblasť bankovníctva a finančníctva (*банкинг, кеиш, кеишов, трансакция, холдинг* – *keš, tranzakcia, holding* a ďalšie); šport (*рафтинг, скейт, скейтър, скейтърски, стречинг, фитнес* – *rafting, skejt, skejťový, strečing, strečingový, fitness* a ďalšie); sociálny a politický život (*грант, грантов, имидж, митинг, митингувам, приватизация, приватизационен, приватизирам, рециклирам* – *grant, grantový, imidž, imidžový, míting, mítingový, privatizácia, privatizačný, privatizovať, recyklovať*) a iné.

Lexikografické spracovanie Bulharsko-slovenského slovníka preukázalo výraznejšiu otvorenosť bulharčiny voči preberaniu anglicizmov, resp. amerikanizmov v porovnaní so slovenčinou. Podiel internacionalizmov v slovotvorne nezmenenej podobe je výrazne väčší, v slovenčine im zodpovedajú domáce pendanty (napr. *борд* – *správa, výbor*; *браузър* – *prehliadač*; *екшън* – *akčný film*; *конфликт*; *компютър* – *počítač* a ďalšie). Na druhej strane, slovenčina prejavuje aktívnejšiu derivačnú potenciú prevzatých slov na slovotvornej úrovni, t.j. aktívnejšie dotváranie členov slovotvorných hniezd (napr. *мейл, мейлвам* – *mail, mailový, mailovať*; *онлайн* – *online, onlinový, onlajnový*; *есемес* – *esemeskový, esemeskovať* a ďalšie).

Je namieste poukázať na značný nárast osobitej skupiny pomenovaní s atypickým pre obidva jazyky zakončením *-ing*, ktoré sa adaptujú ako substantíva mužského rodu prevažne s dejovým a v menšej miere nedejovým významom, alebo vykazujú sémantickú potenciú zahŕňať procesualnosť i predmetnosť zároveň (*дресинг, джогинг, допинг, клонинг, лобинг, лизинг, митинг, рафтинг, стречинг* – *dressing, džoging, doping, lobing, lízig, míting, rafting, strečing* a ďalšie). Na základe výskumu slovesných podstatných mien v bulharčine, N. Kostova uvádza, že k internacionalizmom vyjadrujúcim procesualnosť sa konkurenčne dotvárajú hybridizované slovesá s bulharským formantom *-не* (*мониторинг* – *мониториране, хостинг* – *хостване, банкинг* – *банкиране* a pod.), avšak zo 177 lexém s formantom *-ing*, zaznamenaných v Slovníku nových slov v bulharčine, len 22 jednotiek má svoju paralelu so suffixom *-не*.¹⁰ Podobný proces adaptácie

⁹ Napr. slovo *цунами* - *cunami*, pôv. pís. *tsunami* a jeho okamžité začlenenie sa do slovnej zásoby oboch porovnávaných jazykov po zemetrasení a ničivých prívalových vlnách v Ázii v r. 2004.

¹⁰ Костова, Надежда: Новите имена за действия в българския език и тяхното лексикографско представяне. In: Проблеми на неологията в славянските езици. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, s. 77-108, cit. 91-92.

zaznamenávame aj v slovenčine (*monitorovanie, dopovanie, lobovanie* a pod.). Hoci sa pomenovania zakončené na *-ing* vyskytujú v oboch jazykoch už dlhšiu dobu, ich kvantitatívny nárast v posledných rokoch je symptomatický. Príznačný je z tohto hľadiska názov článku *Existuje v bulharčine suffix -ing?* bulharského lingvistu Ch. Stamenova, ktorý odpovedajúc na položenú otázku konštatuje, že napriek vzniku niekoľkých slangových výrazov, ktoré sa podľa anglického vzoru utvorili na domácej pôde (*балконинг* s významom „skákanie do bazéna z balkóna hotela“, *пейкинг* s významom „sedenie na lavičke v parku“, *клубинг* s významom „navštevovanie jedného klubu za druhým“), zatiaľ nemožno hovoriť o fungovaní sufixu *-ing* a príslušnom slovo-tvornom modeli v bulharčine, hoci isté náznaky sa už v jazyku prejavujú.¹¹ Pre zaujímavosť uvedieme, že podobné utváranie žargónových okazionalizmov sme zaznamenali aj na slovenských internetových stránkach (*gaučing, ležing, čipsing*: „Najoblúbenejším športom našich ratolestí sa stáva peciválovanie a *gaučing*, *mcdonaldovanie* a *čipsing*“¹²).

2.1.1. Odras inovačných zmien v slovníkovom spracovaní

Vzhľadom na špecifiku Bulharsko-slovenského slovníka ako trojzväzkového diela, ako aj na dlhodobosť jeho tvorby, je potrebné v procese lexikografickej práce rátať s prípadnými zmenami pôvodnej koncepcie a s obmenou riešení, ktoré sa z aspektu dlhšieho časového odstupu môžu ukázať ako neadekvátne. Mnohé situácie sa museli overovať v praxi a riešiť nanovo. Je prirodzené, že sa na kvalite slovníka podpísal aj časový odstup medzi prvým a posledným zväzkom, ktoré sú od seba vzdialené takmer dve dekády. Pri koncipovaní nových slov internacionálneho charakteru bolo nevyhnutné vyrovnávať sa s celým radom lexikograficko-lexikologických problémov, no s ohľadom na šírku problematiky poukážeme v našom príspevku iba na najzávažnejšie z nich: a) zaradenie/nezaradenie nového slova do slovníka; b) základná podoba nového slova:

a) Od samého začiatku práce na slovníku ju sprevádzali neustále pochybnosti, ktoré viedli aj k opätovnému prehodnocovaniu lexikálnych inovácií. Mnohé z nich, v komunikácii značne frekvencované, normatívne príručky nezaznamenávajú. V čase prípravy prvého zväzku slovníka absentovali referenčné zdroje o aktuálnych inovačných procesoch v oblasti lexiky, k dispozícii nebola ani elektronická databáza a korpusová podpora, takže sa pri koncipovaní často vychádzalo z údajov z vlastnej excerpcie a lístkovej kartotéky autora. Lexikograf vždy stojí pred rozhodnutím zaradiť či nezariadiť do slovníka potenciálne existujúce nové slová alebo významy a riadiť sa vlastnou intuíciou a predvídať ich osud. Subjektívny predpoklad o perspektívnosti či trvácnosti novotvaru však môže byť mylný. Preukazným dokladom nesprávneho odhadu životaschopnosti výrazu je absencia takých slov v slovníku, ako sú napr. *блог, блогър, блогърка, блогърски* – *blog, blogger, bloggerka, bloggerský, blogovať*; *букинг* – *bukovať, zabukovať*; *есемес* – *esemeska, esemeskový, esemeskovat*; *емотикон* – *emotikon*; *кастинг* – *kasting, kastingový* a ďalšie, ktoré sa však v priebehu nasledujúcich rokov práce na slovníku definitívne presadili a začlenili sa do slovnej zásoby oboch jazykov.

Pozoruhodným v tomto ohľade je prípad dnes už naplno integrovaného a od dnešnej bežnej komunikácie takmer neodmysliteľného anglického skratkového výrazu *имейл, мейл* – *e-mail, email, mejl* a jeho derivátov *e-mailový, emailový, e-mailovať, emailovať, mailovať, mejlovať, zamajlovať*. Ešte v r. 2000 sa toto prevzaté pomenovanie používalo len v profesionálnej sfére a v bulharčine sa zaznamenávalo iba latinkou. Vtedajší Slovník nových slov a významov bul-

¹¹ Стаменов, Христо: Има ли наставка *-инг* в българския език? In: Български език, 2012, 1, s. 51-59, cit. s. 58.

¹² Slovenský národný korpus: http://korpus.juls.savba.sk:8080/manatee.ks/do_query?query=gau%C4%8Ding&corpname=prim-6.0-public-all&start=0&cnt=10

harského jazyka ho dokonca označil za „nehodný výraz“¹³ a bulharskí jazykovedci odporúčali namiesto neho používať prekladové slovné spojenie *електронна пошта – elektronická pošta*. Ak by sa boli autori Bulharsko-slovenského slovníka riadili normatívnymi odporúčaniami, dnes by aj tento bežný a veľmi frekventovaný výraz a jeho odvodeniny neboli v ňom zachytené. Analogický je prístup k mnohým ďalším pomenovaniám, ako napr. *имидж, имиджов – imidž, imidžový* alebo *лајк – lajk, lajkovať, lajkovanie*, ktoré zatiaľ nie sú slovníkovo spracované, hoci slovenské odborné kruhy ich hodnotia ako adaptované anglicizmy, ktoré už strácajú charakter hovorovosti a tvoria súčasť slovnej zásoby slovenčiny a ku ktorým pribudli ďalšie deriváty *lajkovaný, lajker, lajkerka, lajkovať* a hovorový pendant *olajkovať*.¹⁴

b) Z hľadiska správneho a primeraného spracovania inovačných prvkov v slovníku je nevyhnutné formovanie ich základného tvaru, ktorý je podmienený stupňom ich adaptácie a ustálenosti v jazyku ako aj spôsobom kodifikácie. Relevantná je grafická, výslovnostná a morfológická i s ňou spojená slovotvorná stránka adaptácie, čo však nie je vždy kodifikačne fixované v existujúcich normatívnych príručkách.

Nezhoda grafických systémov oboch jazykov a fonetický prepis do azbuky predpokladá, že v bulharčine sú cudzie slová vždy pravopisne i morfológicky adaptované, kým v slovenčine sa môžu používať v pôvodnej nezmenenej podobe (napr. *джендър – gender, ноутбук – notebook, пиксел – pixel, пирсинг – piercing, чекин – check-in, ъндърграунд – underground*). Keďže sa pri preberaní nového slova v oboch jazykoch zväčša vychádza z jeho zvukovej stránky, z dôvodu variability výslovnosti sa v prijímajúcom jazyku mnohokrát objavujú varianty (napr. *ваучер – ваучър, провайдер – провайдър; манаџмент – менеџмент*). Pravopisnú rozkolísanosť a existenciu viacerých variantných podôb prevzatej jednotky dokumentujú najmä slovenské normatívne príručky (napr. *email, e-mail, mail, mejl, bloger, блогер*),¹⁵ pričom zdomácnenú podobu pravidla zaznamenávajú popri pôvodnom pravopise (napr. podľa novej kodifikácie *bajt, dizajn, kasting* - podľa staršej kodifikácie *byte, design, casting*). Grafické varianty uvádzané v slovenských lexicografických dielach svedčia o časovo rozdielnom období, ktorým prevzaté slovo prechádza a jeho následnej postupnej adaptácii.

Pri spracovaní Bulharsko-slovenského slovníka, najmä jeho prvých častí, nie vždy mali autori k dispozícii jednoznačné normatívne riešenie ortografickej i morfológickej stránky prevzatých lexém. Z dlhodobejšej perspektívy je ťažko posúdiť, či bežne fungujúce podoby prevzatého slova vyjadrujú konečný tvar, alebo proces ich adaptácie bude naďalej pokračovať. V prípade podobného problému sa v našom slovníku uplatňovala analógia so staršími prevzatými jednotkami zaznamenanými v existujúcich kodifikačných príručkách.

Avšak ani normatívne zdroje nie sú v plnej miere akceptovateľné. Často ani na odbornej pôde neexistuje úplná zhoda v mnohých zásadných otázkach hodnotenia inovačných prvkov, takže diskusie pretrvávajú aj naďalej. V súvislosti s rozdielnymi prístupmi a kodifikačnými tendenciami pri interpretácii niektorých prevzatí J. Bosák hovorí o nefunkčnosti poslovenčeného prepisu niektorých anglických slov, ktoré v odbornej komunikácii fungujú iba v pôvodnej podobe.¹⁶ Na podobný do istej miery rozpor medzi jazykovou normou a odborným úzom poukázala T. Gri-

¹³ Речник на новите думи и значения в българския език (Пернишка, Емилия – Благоева, Диана – Колковска, Сия). София: Наука и изкуство, 2001, 309 s., cit. s. 119.

¹⁴ Jazyková poradňa. Internetový zdroj: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/7131/>

¹⁵ Slovník súčasného slovenského jazyka. A-G. (Hl. red. Buzássyová, K. – Jarošová, A.). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006, 1134 s.

¹⁶ Bosák, Ján: Domáce, cudzie, internacionálne v postojoch slovenských lingvistov. In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Bratislava: VEDA, 1999, s. 157-163, cit. s. 161.

gorjanová pri spracovaní slovníka ekonomicko-právnickej terminológie zakotvenej v prijatých zákonoch. Upozornila, že autor slovníka je povinný držať sa formulácie zo zákonnej normy, aj keď táto nemusí byť v úplnej zhode so všeobecnou jazykovou normou.¹⁷

Ďalší problém spojený so základnou podobou nového slova v slovníku súvisí napríklad s tým, že ten istý internacionalizmus sa môže v oboch jazykoch odlišovať sociálnym, resp. štylistickým statusom (napr. slovo *бизнес* sa v bulharčine hodnotí ako štylisticky neutrálne, kým v slovenčine má *business* príznačnosť hovorovosti). Avšak na druhej strane sa príznačnosť slangovosti alebo hovorovosti daného slova môže postupom času prehodnotiť.

2.2. Sémantické inovácie

Dynamiku jazyka odzrkadľuje aj zvýšená aktivita sémantickej adaptácie nových lexikálnych významov a vznik neosémantizmov, resp. sémantických neologizmov, podmienených rovnako vnútrojazykovými ako aj medzijazykovými neosémantizačnými činiteľmi v oboch jazykoch. V našom príspevku si všimame vznik nových významov slov, utvorených v dôsledku opakovaných prevzatí alebo kalkov pod vplyvom angličtiny, ktoré vedú ku kvalitatívnym zmenám a obohateniu sémantickej štruktúry bulharských i slovenských lexém. Mnohé v lexike už existujúce staršie prevzaté slová s určitým významom sa začínajú uplatňovať v novej komunikačnej sfére v novej funkcii a s novým sémantickým zaťažením (napr. v počítačovej terminológii: *икона* – *ikona*, *иконка*, *меню* – *menu*, *мишка* – *myš*, *мышка*, *мрежа* – *sieť*, *прозорец* – *okno*, *съветник* – *poradník*, *танет* – *target* a ďalšie) alebo zapojením sa do celého radu lexikalizovaných slovných spojení nadobúdajú nový lexikalizovaný význam (napr. rozšírenie okruhu lexikálnej a sémantickej správnosti slova *интелигентен* – *inteligentný*: *интелигентна ключалка* – *inteligentný záмок*, *интелигентна / умна сграда* – *inteligentná budova*, *интелигентен телефон* – *inteligentný telefón*, *умен матрак* – *inteligentný obal matraca*, *интелигентни очила* – *inteligentné okuliare*, *интелигентна лавица* a pod.).

Z konfrontačného hľadiska je potrebné všimnúť si stupeň ekvivalentnosti sémantických neologizmov internacionálneho charakteru, ktoré sa v preberajúcich jazykoch môžu adaptovať s odlišným alebo posunutým významom. Asymetriu v sémantickej rovine môžeme ilustrovať substantívom *брокер* – *broker*, kde okrem spoločného významu „burzový dohodca; obchodník s cennými papiermi“, uplatňujúcim sa v komunikačnej sfére obchodu a financií, uvedené slovo funguje v každom z porovnávaných jazykov s ďalším odlišným špecifikovaným významom: slov. „uzatvárateľ poisťných zmlúv“, bul. „realitný maklér, obchodník s nehnuteľnosťami“.

Názorným príkladom neustáleho pohybu a napätia v rovine lingvistickej interpretácie je lexéma *промоция* – *promócia*, ktorá sa v slovenčine už dávno ustálila vo významoch „slávnostné udelenie akademickej al. vedeckej hodnosti“ a „slávnostné ukončenie vysokoškolského štúdia“, kým v bulharčine sa v bežnej komunikácii až do polovice 90. rokov neuplatňovala, hoci ju slovník cudzích slov v týchto významoch registroval.¹⁸ V dôsledku náhleho, angličtinou sprostredkovaného opätovného prevzatia a jeho masívneho šírenia prostredníctvom médií a reklamy, začalo toto slovo fungovať najmä v obchodnej sieti vo významoch „uvedenie nového výrobku, produktu, obyč. spojené s predajom“ (*промоция на обувки*, *промоция на почивки*), ale aj „slávnostné uvedenie nového umeleckého diela na verejnosť“ (*промоция на книга*, *коледни*

¹⁷ Grigorjanová, Tatjana: Exemplifikácia v odbornom slovníku. In: Preklad z/do málo rozšírených európskych jazykov. Bratislava: Letra Bratislava, 2002, s. 41-46, cit. s. 44.

¹⁸ Речник на чуждите думи в българския език (Буров, Стоян – Пехливанова, Пенка). Велико Търново: ЕЛПИС, 1995, 767 s., cit. 537.

промоции), ako aj s významom „ponuka a predaj tovaru so zľavou“ (*промоция на седмицата*), čomu zodpovedajú slovenské pendanty 1. prezentácia, predstavenie (*презентация новых výrobков*); 2. prezentácia, vernisáž (*презентация книги*); 3. akcia (*акция некоторых výrobков*). Najvyšš sporná je interpretácia tohto slova v novom výkladovom slovníku bulharského jazyka, kde ako polysémická jednotka zahŕňa všetky vyššie uvedené významy v jednom hesle. Stotožňujeme sa s názorom tých bulharských jazykovedcov, ktorí novovzniknuté významy (prevzaté z angličtiny) vo vzťahu k ich staršiemu prevzatiu (z latinčiny) identifikujú ako homonymné.¹⁹ Odlišnosť sémantického obsahu inovovanej jednotky a prvotne prevzatého internacionalizmu je nepopierateľná, takže lexikograficky ide o dve samostatné lexémy. Na zaujímavú anabázu uvedeného slova, ako aj na jeho vzájomnú konkurenciu a prekryvanie sémantiky s ďalšími angličtinou sprostredkovanými internacionalizmami *презентация* a *акция*, ako aj následný sémantický odklon v rozličných obdobiach vývinu bulharského jazyka, poukazuje aj P. Pechlivanova.²⁰

2.3. Zložené slová s internacionálnym formantom

Dôsledkom či dominantným prvkom internacionalizácie v oboch porovnávaných jazykoch je značný nárast zloženín utvorených rôznymi slovotvornými postupmi, pričom cudzie slovotvorné komponenty zúčastňujúce sa na ich výstavbe nie sú v slavistickej literatúre hodnotené jednotne. Vyplýva to najmä z viacfunkčnej podstaty mnohých z nich, ktoré okrem statusu slovotvornej morfy (či už prefixu alebo sufixu) môžu fungovať aj ako samostatné celky (napr. *био-/bio-*, *эко-/eko-*, *евро-/evro-*, *микро-/mikro-*, *ретро-/retro*, *супер-/super-*; *-центр/-centrum*, *-терапия/-terapia* a ďalšie), čo podmienilo aj ich rôznorodé terminologické pomenovania, ktoré sa v posledných rokoch začínajú presadzovať v odbornej literatúre oboch jazykov, v slovakistickom kontexte najmä: polopredpona, poloprefix, polomorféma, v bulharistickom kontexte: радикаloid, префиксoid/ prefixoid (v prípade antepozície) a суфиксoid/suffixoid (v prípade postpozície). Okrem preberania zhodných internacionálnych kompozít v bulharčine i v slovenčine (napr. *евроинтеграция* – *eurointegrácia*, *этноцентризм* – *etnocentrizmus*, *этнолингвистика* – *etnolingvistika*), pozorujeme veľmi výraznú aktivitu tvorby celých sérií hybridných štruktúr, teda spájania internacionálnych formantov s domácim základom alebo domácich formantov s cudzím základom (napr. *европазар*, *этногруппа*, *этномузикант*, *лжеосоциализм*, *сверхинфляция* – *eurotrh*, *етноскупина*, *этнохудожник*, *надинфляčný*, *протиинфляčný* a pod.). Morfematická nevyhranenosť mnohých internacionálnych výrazov je ovplyvnená nejednoznačným určením ich podstaty, buď sú vnímané ako prefixoidné morfémy v štruktúre kompozít a v tejto funkcii sa píše spolu so základom, zriedkavejšie so spojovníkom (*этномотив*, *евро-атлантически* – *etnototiv*, *euroatlantický*, *этномузика*), alebo sa osamostatňujú ako nemenné, resp. v slovenčine nesklonné adjektíva, ktoré majú vo viacslovných výrazoch syntaktickú platnosť určujúceho člena vo funkcii prívlastku a píše sa oddelene (*etno hudba*). Presadzovanie sa nemenných, nesklonných adjektív podľa cudzieho modelu sa stáva výraznou inovačnou črtou v oboch jazykoch, na ktorú poukážeme v ďalšom výklade.

Pozoruhodnými cudzími prvkami, aktívne sa uplatňujúcimi a ovplyvňujúcimi slovotvornú štruktúru oboch jazykov, sú jednopísmenkové komponenty nelexikálnej povahy *e/-e-* vo vý-

¹⁹ Благоева, Диана – Колковска, Сия: Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на XX и началото на XXI век. In Пернишка, Емилия – Крумова-Цветкова, Лилия (ed.): Българска лексикология и фразеология. Том 1. Българска лексикология. София: БАН, 2013, s. 215-394, cit. s. 288.

²⁰ Пехливанова, Пенка: Новата история на три чужди думи в българския език (*Презентация, промоция и акция*). Liternet 2013-2014. Internetový zdroj: <https://liternet.bg/publish29/penka-pehlivanova/tri-chuzhdi-dumi.htm>

zname „elektronický“ a menej produktívny *m-/m-* vo význame „mobilný“, spájajúce sa najmä so substantívnym základom (napr. *e-бизнес/e-obchod*, *e-книга/e-kniha*, *e-подпис/e-podpis*, *e-правительство/e-vláda*, *м-банкиране/m-banking*, *м-пазар/m-obchod*, *м-услуга/m-sluzhby* a mnohé ďalšie, koexistujúce so svojimi synonymnými dvojslovnými pomenovaniami *електронен бизнес – elektronický obchod*, *електронна книга – elektronická kniha*, *електронен подпис – elektronický podpis* a pod.). Ich výskyt je charakteristický pre písaný prejav, v slovenčine sa objavujú v dvoch variantných podobách, so spojovníkom i bez spojovníka (*e-známka/eznámka*, *e-vláda/evláda* a pod.). V priebehu posledných dvoch desaťročí sa obe cudzie morfémy (najprv *e-/e-* a oveľa neskôr *m-/m-*) začali vyhraňovať ako samostatné slovtvorné komponenty, ktoré sa v súčasnosti veľmi produktívne podieľajú na tvorbe domácich výrazov. Táto skutočnosť podnietila bulharských lingvistov akceptovať ich postavenie a uvádzať ich ako prvú časť zložených slov písaných so spojovníkom (okrem lexém *имейл*, *ајфон*).²¹ Slovenská lexikografia, naopak, okrem výrazu *e-mail* a jeho odvodenín *e-mailový*, *e-mailovať*, *e-mailovanie*, *e-mailovo*, *e-mailista*, slovtvorné komponenty *e-*, *m-* vo funkcii prvej zložky kompozít nezaznamenáva.

2.3.1. Odras zložených slovných inovácií v slovníkovom spracovaní

Zastúpenie neologických zloženín ako heslových slov v Bulharsko-slovenskom slovníku odzrkadľuje jednak postupnosť ich integrácie do systému oboch jazykov, jednak špecifiká ich lexikografického zaznamenávania. Kým staršia jazyková kultúra oboch národných spoločností hodnotila hybridné štruktúry negatívne, v posledných desaťročiach došlo k uvoľneniu štandardizácie jazyka. Na zmenu k prístupu hodnotenia hybridných zloženín a ich súčasnej akceptácie ako plnohodnotných jazykových prostriedkov prakticky bez obmedzenia poukazuje aj K. Buzássyová, opierajúc sa aj o výskum slovenskej terminologickej teórie a praxe I. Masára.²² Prvý zväzok Bulharsko-slovenského slovníka odhaľuje istú opatrnosť pri zaraďovaní hybridných štruktúr do heslára, ďalšie časti slovníka ich výberovo zachytávajú v širšom rozsahu, aj s prihliadnutím na ich frekvenciu.

Nové pomenovania s novou slovtvornou štruktúrou zahŕňajúcou jednopísmenkové komponenty *e-/e-*, *m-/m-* v Bulharsko-slovenskom slovníku absentujú. V počiatkoch koncipovania slovníka sa totiž tento typ pomenovaní vyskytoval ojedinele, zatiaľ čo v súčasnosti, najmä v dôsledku rýchleho rozvoja informačných a komunikačných technológií, bankovníctva, obchodu, ale aj štátnej správy, sa z periférie rýchlejšie dostáva do centra rozličných komunikačných sfér. Ako nový, stále viac sa presadzujúci jazykový jav, ktorý svojou povahou nie je príznačný pre slovtvorbu slovanských jazykov, signalizuje potrebu zmeny v prístupe k nemu.

2.4. Viacslovné pomenovania

Oba porovnávané jazyky vykazujú enormný nárast nových viacslovných pomenovaní rozmanitého charakteru a rôznorodej tvorby, ktoré vznikli buď priamym prevzatím hotových anglických pomenovacích celkov (napr. *реалити шоу – reality show*), najmä však ich kalkovaním (napr. *данъчна тесла – daňová sekera*, *политически труп – politická mŕtvola*, *регистрирано партньорство – registrované partnerstvo*, *селски туризъм – vidiecka turistika*, *твърд диск – pevný disk*, *финансова инжекция – finančná injekcia*, *цветна революция – farebná revolúcia*), alebo podľa analógie s internacionálnymi slovtvornými modelmi sa utvárajú celé skupiny

²¹ Официален правописен речник на българския език. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2012, 676 s., cit. s. 53.

²² Buzássyová, Klára: Vzťah internacionálnych..., op. cit., s. 121.

hybridných slovných spojení (napр. *онлайн игра, онлайн конференция, онлайн разплащане, online hra, online formulár, online účet* a pod.). Keďže problematiku prevzatých viacslovných pomenovaní nemožno v predkladanom príspevku zachytiť v úplnosti, dotkneme sa len najproblematickejších miest spätých s určením povahy dvojslovných substantívnych výrazov s determinatívnym alebo koordinatívnym vzťahom, ktoré sú jablkom sváru najmä v bulharskej jazykovede.

Už vyššie sme v súvislosti so zloženými výrazmi spomenuli prenikanie lexikálnych jednotiek, ktorých rozličné hodnotenie v prijímajúcich jazykoch podmieňuje aj ich odlišný ortografický záznam, takže vedľa seba koexistujú grafické podoby, ktoré varujú od jednoslovného výrazu alebo zloženého slova (so spojovníkom alebo bez neho) až po dvojslovné spojenie (napр. *интернет-банкиране / интернетбанкиране / интернет банкиране*; Slovník súčasného slovenského jazyka zaznamenáva tento finančný a ekonomický termín ako zložené slovo *internetbanking*). Ide o substantívne pomenovania pozostávajúce z dvoch plnovýznamových zložiek, ktoré fungujú aj ako samostatné slová, s určovacím pomerom medzi nimi, kde apozíčný člen plní prívlastkovú funkciu. V hodnotení uvedených výrazov internacionálneho charakteru sa stretávajú dva rozdielne prístupy. Napriek tejto pre slovanské jazyky netypickej slovotvorbe, ich bulharská kompozitná teória hodnotí ako zložené slová, kým jej oponenti, vyhýbajúc sa narušeniu špecifiky bulharského jazyka a jeho slovotvornej normy, im prisudzujú status slovných spojení.²³

Výrazným prejavom internacionalizácie, najmä v bulharčine, je skutočnosť, že prevzaté neologizmy, plniace funkciu prívlastku v dvojslovných spojeniach, fungujú zvyčajne v morfológicky neadaptovanej, nemenej podobe, kým v slovenčine sa podľa ustálených pravidiel prispôbujú domácejmu systému (napр. *допинг контрол, допинг проба, уеб страница, чат стая – dopingová skúška/dopingová kontrola, dopingový test, webová stránka, chatová izba/miestnosť* a pod.). V posledných rokoch sa však aj v slovenskom prostredí posilňuje tendencia nerešpektovania pravidiel slovenského jazyka, prenášania tohto cudzieho modelu a uplatňovania neohybných, nesklonných tvarov, čo možno ilustrovať anglickou podobou už spomínaného výrazu *internet banking*, ktorú slovenské banky oficiálne používajú v úradnom styku namiesto zloženiny *internetbanking* alebo slovenského spojenia *internetové bankovníctvo*, resp. *bankovníctvo cez internet*.

Podobný typ analytického utvárania substantívnych pomenovaní je známy v Bulharsku už oddávna. Analogický slovotvorný model, tzv. *izafet* (atributívne substantívum vytvárajúce s určovaným substantívom menné spojenie), prenikol do bulharčiny pod vplyvom tureckých substantívnych spojení pomenúvajúcich najmä rozličné jedlá, napр. *дроб сарма, тас кебаб, тахан халва, икембе чорба* a pod., ktoré L. Kirova veľmi výstižne nazýva „fosílnymi nomináciami“²⁴. Starý známy slovotvorný typ syntaktických spojení je posilnený novým internacionálnym modelom, na základe čoho sa slovná zásoba bulharčiny neustále obohacuje novými viacslovnými pomenovaniami tohto typu (napр. *град приказка, данък печалба, държава членка, камион ковчег, мач ревани, предлози омоними, риба тон, църква майка* a pod.), ktoré sú však z hľadiska utvárania na domácej pôde v tomto prípade irelevantné. Okrem substantívnych slovných spojení s určovacím vzťahom je pre bulharský jazyk príznačná aj tvorba dvojslovných pomenovaní s koordinatívnym, priradovacím vzťahom medzi zložkami, v ktorých ide najmä o vyjadrenie bližšieho vymedzenia, špecifikácie profesie alebo určitej činnosti (napр. *агент провокатор, терорист камикадзе*), v slovenčine sa s podobnými pomenovaniami stretávame zriedkavejšie (*agent provokatér, zápasník sumo*).

²³ Аврамова, Цветанка: Словообразовательные тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век. София: Heron Press, 2003, 259 s., pozri s. 163-166.

²⁴ Кирова, Людмила: За един модел на сложна номинация, проникнал с турски заемки, и неговото развитие в съвременния български език. LiterNet. Internetový zdroj: <https://litenet.bg/public3/lkirova/turski-izafeti.htm>

2.4.1. Odras neologických viacslavných pomenovaní v slovníkovom spracovaní

Viacslavné pomenovania nie sú jednotkami heslára slovníka, výberovo sa však dostávajú do ilustračnej zóny hesla, kde dokladujú význam heslových slov, medzi ktoré sa zaraďujú ich komponenty. Z lexikografického hľadiska je dôležité najmä rozlišovanie slovnodruhovo polyfunkčných nemenných, resp. neohybných neologizmov, ktoré sa ako inovačné prvky dostávajú do oboch jazykov, a ich dokladovanie typickými viacslavnými pomenovaniami v heslovej stati (napr. slovo *онлайн*, v slovenčine s podobami *on-line*, *on line*, *online* funguje v oboch jazykoch v platnosti príslovky, ale aj ako nemenné, resp. v slovenčine nesklonné prídavné meno: a) *пазарувам онлайн* – *nakupovať online*; b) *онлайн издание* – *online vydanie*; zdomacnené podoby *онлайннов* – *onlineový*, *онлиновы*, *онлайновы* sa používajú zriedkavo).

Bulharsko-slovenský slovník nezachytáva viacslavné pomenovania s určujúcou abreviačnou zložkou typu *НАТО генерал*, *ДНК фактор* a pod. Aj v oblasti uvedenej rozmáhajúcej sa osobitej skupiny bulharských pomenovaní sa prejavuje tendencia internacionalizácie, a to v uplatňovaní latinskej grafiky namiesto azbuky. Príznačnou inovačnou črtou bulharskej normy je prípustnosť využívania latinky vo viacslavných pomenovaniach s abreviačným komponentom (napr. *BG паспорт*, *GPS устройство*, *US армия*, *US посолство*, *VIP госту*²⁵ a pod.).

Na aktívne sa uplatňujúce slovtvorné a syntaktické modely, netypické pre bulharský jazyk, ktoré sú v rozpore s jeho systémom, už dávnejšie upozornila bulharská lingvistka E. Perniška. Konštatovala, že „antisystémovosť“, príznačná pre nové modely zložitej nominácie, ktoré prenikajú do jazyka, má trvalú tendenciu.²⁶ O správnosti jej predpokladu svedčia najnovšie normatívne pravidlá bulharského pravopisu, určujúce ortografickú kodifikáciu pod cudzím vplyvom. Napriek existujúcej jazykovej norme, otázka povahy vyššie uvedených slovných útvarov nie je dodnes definitívne vyriešená a zostáva naďalej otvorená. Nakoniec, aj najnovšie bulharské kodifikačné pravidlá pripúšťajú dvojakú interpretáciu sporných výrazov a variabilitu ich ortografického záznamu, písanie spolu i oddelene (*джаз концерт* i *джазконцерт*, *евро зона* i *еврозона*, *тенис турнир* i *тенистурнир* a pod.).²⁷ Svojrázny názor v súvislosti s porušovaním slovtvornej normy vyjadrila L. Kirova, podľa ktorej „norma, ktorú berú do úvahy dnešní odborníci a nové generácie je globálna, nie lokálna, čo nevyhnutne privedie zmeny v jednotlivých jazykoch.“²⁸

3. Iné prejavy dynamiky jazyka

Okrem rozličných prejavov internacionalizácie ako dominujúcej tendencie v oboch jazykoch, na ktoré sme vyššie poukázali, dynamika oboch jazykov sa prejavuje aj v tvorbe nových výrazových prostriedkov z domácich zdrojov, hoci vo výrazne menšej miere oproti prevzatým internacionálnym jednotkám, v sémantickom či stylistickom prehodnocovaní istej časti existujúcich vlastných pomenovaní, v ubúdaní zastarávajúcich jednotiek, v revitalizácii mnohých slov, ktoré sa dlhodobo nepoužívali a iné. Uvedená problematika si zaslúži osobitnú pozornosť a priestor v rozsahu samostatného príspevku.

²⁵ Официален правописен речник на българския език. op. cit. s. 53.

²⁶ Cit. podľa Аврамова, Цветанка: Konfrontační studium inovačních procesů ve slovanských jazycích. Red. Eva Šlaurová. Praha, Euroslavica, Slovanský ústav AV ČR 1999 (ze sazby časopisu Slavia 68/1999, seš. 1). In: Съпоставително езикознание, 2000, 2, s. 180-182, cit. s. 181.

²⁷ Официален правописен речник на българския език. op. cit. s. 52.

²⁸ Кирова, Людмила: Писмено отразяване на подчинителна връзка между съществителни в езика на хора, работещи с компютри. Internetový zdroj: <https://liternet.bg/publish3/kirova/sliato.htm>

V súvislosti s domácou slovtvorbou a pragmatickou stránkou jazyka poukážeme na zvláštny fenomén, typický pre bulharský jazyk, pri ktorom treba rátať s osobitosťami jeho lexikografického zachytenia, či už ide o domáce výkladové alebo prekladové slovníky.

3.1. Prechyl'ovanie vs. maskulinizácia

Jedným zo závažných problémov, s ktorými sa bulharský jazyk a jazykoveda neustále vyrovnávajú je maskulínna tendencia utvárania a používania pomenovaní žien podľa povolania, postavenia, funkcie, titulov a vykonávaných činností.²⁹ Napriek skutočnosti, že bulharčina i slovenčina disponujú podobnými mechanizmami slovtvorby a viacerými morfológickými prostriedkami na utváranie ženských názvov popri ich mužských pendantoch, kategória prechyl'ovania sa v bulharskej jazykovej praxi uplatňuje špecificky. Na rozdiel od slovenčiny, kde takmer od každého životného podstatného mena mužského rodu možno automaticky odvodiť jeho ženský korelát, pre bulharčinu je charakteristická maskulinizácia, čiže uplatňovanie podstatných mien mužského rodu v zástupnej funkcii.

Ani v bulharčine neexistujú prekážky systémovo-štruktúrneho charakteru pre sekundárne odvodzovanie feminín od mužských podstatných mien (napr. *адвокатка, икономистка, математичка, специалистка, химичка* a pod.) a tento starobylý slovtvorný postup odporúčajú aj normatívne príručky bulharského jazyka, pričom však poukazujú na niektoré výnimky profesijných názvov, vnímané ako obojrodové, od ktorých sa neutvárajú ženské pendanty (napr. *професор, доцент, министър, майор, генерал, капитан, летец* a iné).³⁰

Hodnotiaca norma v bulharčine však má diametrálne odlišné chápanie. Kým v minulosti, po druhej svetovej vojne, bolo pomenúvanie žien mužskými tvarmi v pracovnej sfére ovplyvnené ruštinou a na označovanie ženských osôb sa používali aj slovné spojenia typu *жена-космонавт, жена-летец, жена-герой*, bežnú komunikáciu v súčasnosti ovplyvňujú najmä administratívna prax a médiá, ktoré vo väčšine prípadov hodnotia mužské tvary názvov povolání ako prestížnejšie a maskulinizáciu považujú za normu. V dôsledku toho sa jednoznačne akceptuje používanie mužských tvarov názvov povolání nielen v oslovení ženy, ale i v poukaze na ňu v rozličných výpovediach (napr. *госпожо директор, госпожо министър, доцент Иванова, професор Манолова* a pod.).

Problém maskulinizácie v bulharskej jazykovej praxi a diskusie o nej pretrvávajú viac ako sedemdesiat rokov a bežná komunikácia ako aj slovníková prax sú dôkazom toho, že oslovovanie a titulovanie žien v profesionálnej a pracovnej sfére ťažko podlieha normatívnej regulácii. V súvislosti s touto témou vyšlo množstvo publikácií i komentárov popredných bulharských lingvistov, zdôrazňujúcich skutočnosť, že maskulinizácia je v protiklade s prirodzenou povahou bulharského jazyka, s citom pre správnosť a prirodzenosť reči.³¹ Najprecíznejšie sa tejto tematike venovala V. Sumrova, ktorá na základe analýzy najnovšie utvorených feminín v bulharčine (napr. *магистратка, деканка, кметица, ефрейторка, премиерка, кадетка, офицерка, рейнджърка, войничка* a pod.) charakterizuje maskulinizáciu ako zložitý jav podmienený rôznymi činiteľmi a zdôrazňuje nemožnosť lakonicky formulovať jazykovú normu.³²

²⁹ Rozšírenú verziu uvedenej problematiky predkladá publikácia Košková, Mária – Satola-Staškowiak, Joanna: Všeobecný mužský rod a maskulinizácia v slovenskom, poľskom a bulharskom jazykovom prostredí. In: *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 52, č. 1, s. 3-15.

³⁰ Граматика на съвременния български книжовен език. Т II. Морфология. София: Издателство на БАН, 1983, 465 s., s. 103.

³¹ Андрейчин, Любомир: Дали другарката X e „член“ или членка на дадена организация. In: *Български език*, 1956, roč. VI, č. 1, s. 70.

³² Сумрова, Ванина: Проблемът за маскулинизацията на съществителните имена. In: *Български език*, 2001-2002, 1, с. 120-125, s. 124.

Napokon ani normatívne príručky neposkytujú jednoznačné hodnotenie novoutvorených feminín. Napríklad, z neurčitých dôvodov pravopisný slovník bulharského jazyka nezaznamenáva lexémy *министърка*, *политоложка*, *продуцентка*, ale uvádza *пиарка*, *премиерка*, *филоложка*,³³ nejasné sú aj kritériá rozlišovania štylistického statusu hovorovej lexémy *прокурорка* a bezpríznačkovej lexémy *професорка* v najnovšom výkladovom slovníku bulharského jazyka³⁴ a pod.

Súčasná bulharská jazyková situácia, ktorá nie je ovplyvnená feministickou lingvistikou, svedčí o dvojakej tendencii. Na jednej strane je silná maskulinizácia názvov povolani označujúcich ženy, na druhej strane je zvýšená frekvencia tvorby ženských derivátov, ktoré sa v rámci jazykovej tradície vnímajú ako jednotky s hovorovým príznakom. Ako však ukazuje výskum rozsiahlej skupiny novovzniknutých bulharských profesijných feminín v posledných rokoch, nová lexika sa vzpiera maskulinizácii a svedčí o potrebe nazývať ženy príslušnými ženskými podobami lexém.³⁵

3.1.1. Odras ženských profesijných názvov v slovníkovom spracovaní

Maskulinna tendencia utvárania a používania rodových korelátov na označovanie žien podľa profesijného zaradenia, hodností a rôznych činností ako osobitný jazykový fenomén typický pre bulharčinu a jej reflexia v lexikografickej praxi spôsobuje problémy nielen pri tvorbe bulharských výkladových a pravopisných príručiek, ale najmä pri spracúvaní dvojjazyčných slovníkov, kde jeden z konfrontovaných jazykov túto špecifiku nepozná. Pri lexikografickej reflexii v dvojjazyčnom slovníku vyvstávajú dva okruhy problémov: a) zaradenie či nezaradenie novoutvorených feminínných odvodenín do slovníka; b) určenie ich štylistického statusu. V konečnom dôsledku ich riešenie závisí od koncepcie autora alebo autorského kolektívu:

a) Vychádzajú z rôznych funkcií slovníka všeobecne, najmä jeho nominačnej, informačnej a normatívnej funkcie, ktorými vstupuje do komunikácie s používateľmi daného jazyka, pokladáme zachytenie feminín v slovníkoch za opodstatnené. Výber a rozsah ich zachytenia je podmienený frekvenciou v rečovom úze.

Kým v starších lexikografických prácach boli mužské podoby profesijných názvov základnými a reprezentatívnymi tvarmi heslára a odvodené feminína často chýbali (najmä z extralingvistických dôvodov, ale aj z nedôslednosti v uvádzaní), v najnovších slovníkoch pozorujeme aj zvýšenú registráciu. Zvyčajne sú prihniezdované k príslušným maskulinám, čím sa uplatňuje aj úsporný lexikografický postup. Ak však zohľadníme skutočnosť, že menný rod podstatných mien nie je iba gramatickou kategóriou, ako je to pri prídavných menách, a že pri derivácii dochádza k vzniku nových podstatných mien ženského rodu,³⁶ ktoré sa od motivujúceho slova, najmä v bulharčine, často sémanticky i štylisticky odlišujú, musíme prehodnotiť spracovanie gramatického tvaru na samostatnú lexikálnu jednotku. Z uvedeného dôvodu sa feminína v našom slovníku prezentujú v samostatných heslách.

Účelová absencia feminín v jednom z konfrontovaných jazykov vyžaduje utvoriť typový model riešenia a príslušný ekvivalent povinne exemplifikovať, dokladovať vhodnými príkladmi. Na ilustráciu uvedieme modelové spracovanie hesiel *доктор*, *докторка*:

³³ Официален правописен речник на българския език. op. cit. s. 460, 514, 641.

³⁴ Речник на българския език, т. 14. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012, s. 760, 975.

³⁵ Сумрова, В.: Жената в съвременността - езиков поглед (върху материал от новите феминални имена в българския език). In: Български език, 2015, гоц. 62, ѓ. 2, s. 58-65, cit. s. 64.

³⁶ Божилова, Мая: Отразяване на някои названия за лица в многотомния Речник на българския език. In: Български език, 1983, XXXIII, кн. 3, с. 204-211, s. 210.

доктор *mn.* -и *m* 1. *len jedn.* (*titul, hodnosť i nositeľ hodnosti, titulu*) doktor: *доктор на науките* doktor vied: *госпожа Ангелова, доктор на науките* pani Angelova, doktorka vied 2. *hovor.* (*lekár*) doktor: *отивам на доктор* ísť k doktorovi 3. (*v oslovení ženy*) doktorka: *доктор Иванова* doktorka Ivanova

докторка *mn.* -и *ž hovor.* (*lekárka*) doktorka

b) Ďalším problémom lexikografického spracovania skúmaných slov je určenie statusu novotvorených feminín v bulharčine, ktorých štylistická kvalifikácia sa na rozdiel od ich mužských náprotivkov nevymedzuje jednoznačne. V súvislosti s tým zostáva nezodpovedaná otázka, aké sú kritériá určovania prestížnosti takých profesií, ktoré sú v bulharčine hodnotené nerovnocenne: *манекенка* oproti *моделка*; *съдийка* oproti *прокурорка*; *професорка* oproti *филоложка* a pod.? Ťažkosti súvisiace s lexikografickým spracovaním skúmaných feminín umocňuje skutočnosť, že neexistuje systematický opis bulharských maskulín fungujúcich aj v zástupnej funkcii pri označovaní ženských osôb.

4. Záver

Na záver môžeme zhrnúť, že základné tendencie a pohyby odzrkadľujúce dynamiku bulharského i slovenského jazyka sú vo veľkej miere porovnateľné. V oboch jazykoch prevláda tendencia preberania cudzích prvkov nad tvorbu z vlastných zdrojov. Dominujúca tendencia k internacionalizácii zasahuje najmä ich slovnú zásobu a slovtvorbu. Expanzívny nárast internacionalizmu vyvolaný neustálym tlakom nových pomenovaní a komunikačných potrieb v posledných dvoch desaťročiach poukazuje na otvorenosť lexikálnych systémov oboch jazykov na jednej strane, na strane druhej - na tendenciu ich postupnej adaptácie a integrácie. Napriek značnej zhode v prejavoch inovačných procesov, porovnávané jazyky sa odlišujú najmä v miere a rozsahu preberania cudzích prvkov (napr. väčšia otvorenosť bulharčiny voči preberaniu anglicizmov, väčší podiel internacionalizmov bez ďalšej adaptácie aj s ohľadom na odlišnú grafiku), v rýchlosti a stupni ich adaptácie a začleňovania do lexikálneho systému príslušného jazyka, v konkrétnych jazykových prejavoch a potenciálnych možnostiach derivácie už prevzatých jazykových jednotiek (napr. aktívnejšie dotváranie členov slovtvorných hniezd v slovenčine). Inovačné procesy oboch jazykov občas sprevádza nerešpektovanie normatívnych pravidiel a nežiaduce vnášanie cudzích systémových rysov, cudzích slovtvorných modelov, s ktorými sa preberajúce jazyky musia vyrovnávať.

Lexikografická prax nestačí čeliť silnému tlaku a expanzívnemu prílevu nových slov, nových významov, ako aj prehodnocovaniu a zmene štylistického statusu mnohých lexikálnych jednotiek. Hoci je každý slovník obrazom i odrazom svojej doby, na príklade Bulharsko-slovenského slovníka sme prezentovali relatívnu možnosť slovníka korektne reflektovať aktuálnu jazykovú situáciu a pohotovo reagovať na všetky zmeny prebiehajúce v príslušnom jazyku. V prípadoch, keď chýbajú normatívne pravidlá, lexikograf stojí pred nevyhnutnosťou zaujať pozíciu tvorcu teórie, resp. normotvorcu a uplatniť vlastný prístup k problematike interpretovanému jazykovému javu.

Pramene

Официален правописен речник на българския език. София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 2012, 676 s.

Речник на българския език. том 14. (Гл. ред. Крумова-Цветкова, Л. – Чоролеева, М.). София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2012, 1223 s.

Речник на новите думи и значения в българския език (Пернишка, Емилия – Благоева, Диана – Колковска, Сия). София: Наука и изкуство, 2001, 309 s.

Речник на чуждите думи в български (Буров, Стоян – Пехливанова, Пенка). Велико Търново: ЕЛПИС, 1995, 767 s.

Slovenský národný korpus: http://korpus.juls.savba.sk:8080/manatee.ks/do_query?query=gau%C4%8Ding&corpname=prim-6.0-public-all&start=0&cnt=10

Slovník súčasného slovenského jazyka. A-G. (Hl. red. Buzássyová, K. – Jarošová, A.). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006, 1134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H-L. (Hl. red. Jarošová, A. – Buzássyová, K.). Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011, 1087 s.

Vlastná excerpčia – autorský archív

Language Dynamics in the Mirror of Dictionary Processing (using Bulgarian and Slovak Material)

Mária Košková

The socio-political changes that occurred in Slavic countries at the turn of the 1980s and 1990s, as well as the development of science and technology, the globalization of world problems, the rapid exchange of information as well as other changes have been reflected in the development of contemporary Slavic languages and led to innovative processes in each of them. The presented article presents a confrontational view of the dynamics of Bulgarian and Slovak language as a permanent and ongoing process and the (im)possibility of its lexicographic capture in the specific dictionary.

The basic tendencies and movements reflecting the dynamics of Bulgarian and Slovak language are largely comparable. In both languages, tendency of taking over foreign elements is stronger than formation from their own resources. The predominant tendency towards internationalization interferes in particular with their vocabulary and word-formation. The explosive expansion of internationalisms brought about by the constant pressure of new naming and communication needs over the past two decades points to the openness of the lexical systems of both languages on the one hand, and to the tendency of their gradual adaptation and integration on the other. Despite considerable consistency in the manifestations of innovation processes, the languages being compared demonstrate many differences. Innovative processes of both languages are occasionally accompanied by disrespecting of normative rules and the undesirable introduction of foreign systemic features, foreign word-formation models, which the languages taking over must come to terms with.

Although each dictionary is both an image and a reflection of its time, the Bulgarian-Slovak dictionary presents the relative possibility of a dictionary to correctly reflect the current language situation and respond promptly to all changes occurring in a particular language.